

ONA TILIDA SO‘Z YASASH USULLARI

Xojiyeva Gulnoza Rustamjon qizi

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

E-mail: gulzodahojiyeva206@gmail.com

Tel: +998772970657

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19874566>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tilimizda so‘z yasash usullari, ularning turlari va lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. So‘z yasash jarayoni til boyligini oshiruvchi muhim omillardan biri sifatida qaralib, affiksatsiya, kompozitsiya hamda semantik usullar asosida yuzaga kelishi misollar yordamida yoritiladi. Shuningdek, so‘z yasashning til taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyati haqida fikr yuritilib, zamonaviy o‘zbek tilida bu jarayonning faolligi ilmiy asosda izohlanadi.

Kalit so‘zlar: So‘z yasashi, affiksatsiya, kompozitsiya, semantik usul, yasama so‘zlar, til boyligi, morfologiya, leksikologiya, ona tili, til taraqqiyoti.

Аннотация. В данной статье анализируются способы словообразования в родном языке, их виды и лингвистические особенности. Процесс словообразования рассматривается как один из важных факторов обогащения языка, и на основе примеров освещаются такие способы, как аффиксация, композиция и семантический способ. Также рассматривается роль и значение словообразования в развитии языка, а активность данного процесса в современном узбекском языке объясняется с научной точки зрения.

Ключевые слова: Словообразование, аффиксация, композиция, семантический способ, производные слова, языковое богатство, морфология, лексикология, родной язык, развитие языка.

Abstract. This article analyzes the methods of word formation in the native language, their types, and linguistic features. The process of word formation is considered one of the important factors in enriching the language, and methods such as affixation, composition, and semantic formation are illustrated with examples. The article also discusses the role and significance of word formation in language development and provides a scientific explanation of the activity of this process in modern Uzbek.

Keywords: Word formation, affixation, composition, semantic method, derived words, language enrichment, morphology, lexicology, native language, language development.

Kirish: Bugungi globallashuv sharoitida har bir millat uchun ona tilining saqlanishi va rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Til – bu nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning tarixi, madaniyati va milliy o‘zligini aks ettiruvchi muhim ijtimoiy hodisadir. Shu jihatdan o‘zbek tilining boyligini oshirish, uning imkoniyatlarini kengaytirish masalalari tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda Shavkat Mirziyoyev tomonidan ona tiliga e‘tiborni kuchaytirish, uning nufuzini oshirish va ilmiy asosda rivojlantirishga qaratilgan qator tashabbuslar ilgari surildi. Xususan, o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeini mustahkamlash, uning jamiyat hayotidagi rolini kengaytirish masalalari davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Bu esa tilning ichki imkoniyatlarini, jumladan, so‘z yasash tizimini chuqur o‘rganishni yanada dolzarb qilib qo‘ymoqda.

Soʻz yasalihi tilning leksik boyligini boyituvchi asosiy manbalardan biri boʻlib, u orqali yangi tushunchalar, atamalar va ifodalar shakllanadi. Ayniqsa, zamonaviy jamiyatda yangi ijtimoiy, texnologik va madaniy hodisalar paydo boʻlishi bilan yangi soʻzlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Bu ehtiyojni qondirishda soʻz yasalihi usullarining ahamiyati beqiyosdir.

Mazkur maqolada ona tilimizda soʻz yasalihi usullari, ularning turlari hamda lingvistik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, soʻz yasalihi jarayonining til taraqqiyotidagi oʻrni va bugungi kundagi faolligi misollar asosida yoritib beriladi.

Shavkat Mirziyoyev. “Oʻzbek tiliga davlat tili maqomi berilganining 30 yilligiga bagʻishlangan tantanali marosimdagi nutq”. Toshkent shahri, 2019-yil 21-oktabr.

Asosiy qism: Soʻz yasalihi tilning leksik tizimini boyituvchi eng muhim lingvistik jarayonlardan biridir. U orqali mavjud til birliklari asosida yangi soʻzlar hosil qilinadi va bu jarayon tilning ichki imkoniyatlari hisobiga amalga oshadi. Oʻzbek tilida soʻz yasalihi asosan morfologik va leksik-semantik yoʻllar bilan amalga oshiriladi.

Morfologik usul, yaʼni affiksatsiya orqali soʻz yasalihi eng faol usullardan biri hisoblanadi. Bu usulda asosiy oʻzakka turli affikslar qoʻshilib, yangi maʼnodagi soʻzlar hosil qilinadi. Masalan, “ish” soʻzidan “ishchi”, “ishli”, “ishsiz” kabi yasama soʻzlar hosil boʻlishi bunga yaqqol misoldir. Bu jarayon tilning grammatik imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Kompozitsion usulda esa ikki yoki undan ortiq mustaqil soʻzning birikishi natijasida yangi soʻz hosil boʻladi. Bunday soʻzlar odatda yangi tushuncha yoki predmetni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, “temiryoʻl”, “oynakoʻz”, “koʻzyosh” kabi birliklar kompozitsion yasalihi misol boʻla oladi. Bu usul ayniqsa terminologik tizimni boyitishda muhim rol oʻynaydi.

Shuningdek, semantik usul ham soʻz yasalihi muhim oʻrin tutadi. Bu usulda mavjud soʻzning shakli oʻzgarmagan holda uning maʼnosi kengayadi yoki koʻchma maʼnoga ega boʻladi. Masalan, “bosh” soʻzi inson aʼzosi maʼnosidan tashqari “rahbar”, “yetakchi” maʼnolarida ham qoʻllanilishi semantik yasalihi natijasidir.

Zamonaviy oʻzbek tilida soʻz yasalihi jarayoni juda faol kechmoqda. Ayniqsa, ilm-fan, texnika va axborot texnologiyalari rivojlanishi natijasida yangi tushunchalarni ifodalash uchun yangi soʻzlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Bu esa tilning ichki imkoniyatlari asosida yangi yasamalar hosil qilish zaruratini kuchaytirmoqda.

Soʻz yasalihi yana bir muhim jihati uning til tizimida barqarorlik va moslashuvchanlikni taʼminlashidir. Yangi soʻzlar tilning grammatik qoidalariga mos ravishda shakllanadi va jamiyat ehtiyojiga moslashadi. Bu jarayon tilning dinamik rivojlanishini taʼminlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Oʻzbek tilshunosligida soʻz yasalihi masalasi uzoq yillardan beri tadqiqotchilar eʼtiborida boʻlib kelgan. Bu yoʻnalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar asosan soʻz yasalihi mexanizmlarini aniqlash, ularning strukturaviy va semantik xususiyatlarini yoritishga qaratilgan.

Jumladan, oʻzbek tilining morfologik tizimi va soʻz yasalihi qonuniyatlari dastlabki ilmiy asosda Abdurauf Fitrat va keyinchalik Gʻafur Gʻulom davridagi tilshunoslik qarashlarida ham oʻz ifodasini topgan. Ularning ishlarida tilning rivojlanishi, yangi soʻzlarning paydo boʻlishi va xalq tili asosida shakllanishi masalalari yoritilgan.

Keyingi davrlarda esa Shavkat Rahmatullayev va Azim Hojiyev kabi olimlar oʻzbek tilidagi soʻz yasalihi tizimini ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilib, affiksial va kompozitsion usullarning

strukturaviy xususiyatlarini batafsil o'rganishgan. Ularning ilmiy ishlari so'z yasallishning grammatik asoslarini aniqlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy tilshunoslikda so'z yasallishi nafaqat morfologik jarayon, balki kognitiv va kommunikativ hodisa sifatida ham qaralmoqda. Bu borada xalqaro tilshunoslikda ishlab chiqilgan nazariyalar o'zbek til materiallari bilan qiyosiy tahlil qilinib, yangi ilmiy yondashuvlar shakllanmoqda.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, so'z yasallishi til tizimining eng dinamik va doimiy rivojlanib boruvchi qismi hisoblanadi. Bu yo'nalishda olib borilgan ilmiy ishlar o'zbek tilining ichki imkoniyatlarini chuqurroq ochib berishga xizmat qilmoqda.

Xulosa va takliflar: Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'z yasallishi o'zbek tilining ichki rivojlanish mexanizmlaridan biri bo'lib, u tilning doimiy boyib borishini ta'minlaydi. So'z yasallish jarayoni orqali yangi ma'nolarni ifodalovchi birliklar shakllanadi va bu tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Mazkur jarayon til tizimining barqarorligi bilan birga uning moslashuvchanligini ham ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari asosida shuni aytish mumkinki, so'z yasallish usullarining samarali qo'llanilishi tilning zamonaviy ehtiyojlarga moslashishida muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, ilmiy va texnik sohalarda yangi atamalarni yaratishda ichki til imkoniyatlaridan foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Shu bilan birga, so'z yasallish jarayonini o'rganishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy til materiallarini chuqur tahlil qilish zarur. Bu esa tilning real ishlash jarayonini yanada aniqroq tushunishga yordam beradi.

Taklif sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

O'zbek tilidagi so'z yasallish tizimini maktab va oliy ta'lim dasturlarida chuqurroq o'rgatish;

Yangi atamalar yaratishda milliy til imkoniyatlaridan keng foydalanishni kuchaytirish;

So'z yasallish bo'yicha zamonaviy lingvistik tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni amaliyot bilan bog'lash;

Talabalar va yosh tadqiqotchilar uchun so'z yasallish bo'yicha ilmiy seminar va loyihalarni ko'paytirish.

Umuman olganda, so'z yasallishi tilning yashovchanligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri bo'lib, uning ilmiy o'rganilishi o'zbek tilining kelajakdagi rivoji uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.
2. Azim Hojiyev. O'zbek tili so'z yasallishi tizimi. – Toshkent: O'qituvchi, 2007.
3. G'afur G'ulom. Asarlar to'plami. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1985.
4. Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2010.